

ALTORIUS EKRANO ŠEŠĖLY: KOVA PRIEŠ RELIGIJĄ SOVIETŲ LIETUVOS TELEVIZIJOJE (1957–1988)

TOMAS VAITELĖ

Įvadas. Sovietų režimas stengėsi pakeisti žmogaus pasaulėžiūrą, o religija buvo viena pagrindinių ideologinių priešpriešų. Partiniuose protokoluose randamas ideologinis šūkis „įveikti praeities atgyvenas“ tarp eilučių reiškė religinių praktikų naikinimą iš viešojo gyvenimo. Šiam tikslui buvo pasitelktos ne tik akademinės disciplinos, naujų švenčių įvedimas ar bažnyčiose kuriami ateizmo muziejai. Religijos išstūmimui iš viešojo gyvenimo postūmį davė ir valstybinis žiniasklaidos sektorius: periodinė spauda, radijas ir nuo 1957 m. transliacijas pradėjusi lietuviškoji (arba Vilniaus) televizija, kurios reikšmė sovietmečiu istorikų darbuose nustumiama į paraštes. Su radiju į bendrą LTSR Ministrų Tarybos Valstybino radijo ir televizijos komiteto¹ struktūrą sujungta televizija XX a. aštuntame dešimtmetyje tapo pagrindine informacijos ir pramogų platforma tiek Sovietų Sąjungoje, tiek jos okupuotoje Lietuvoje, todėl svarbu detaliau pažvelgti į jos transliuotus naratyvus ir priemones įgyvendinant sovietų politikos gaires.

Apimanti skirtingus žanrus (teatras, kinas, muzika, žiniasklaida), televizija ne tik kūrė gero, patogaus gyvenimo mitą, tačiau savo modernumu buvo strateguojama kaip dar viena ateistinės ar antibažnytinės propagandos sklaidos priemonių, turėjusių iš pagrindų pakeisti krikščioniškos visuomenės pasaulėžiūrą. Šio straipsnio tikslas: nustatyti, kaip sovietinėje Lietuvoje televizijoje buvo kovojama su religija, jos praktikomis. Straipsnį skiriant į kelias chronologines dalis (1957–1973 ir 1973–1988 m. laikotarpiai),

¹ 1957–1988 m. komiteto pavadinimas keitėsi kelis kartus, tačiau esminiai pavaldumo pokyčiai įvyko tik 1957 m. birželio 28 d., kai radijas ir televizija iš Kultūros ministerijos perėjo Ministrų Tarybai. Pokytis įvyko ir 1978 m. rugsėjo 5 d. sukuriant Lietuvos TSR valstybinę televizijos ir radijo komitetą, pavaldumu atskirtą nuo Ministrų Tarybos organo. Pakitimai buvo atlikti ir 1970 m. rugpjūčio 27 d., simboliškai į pirmąją vietą iškeliant televiziją, kuri tuo metu jau buvo laikoma įtakingesne medija. Toliau bus naudojamas LTSR TVR komiteto trumpinys.

keliama šie klausimai: 1) kokie ateistiniai naratyvai buvo perduodami televizijos žiūrovams? 2) kas tam darė įtaką? 3) kokią įtaką ateistinio turinio programos turėjo visuomenei?

Lietuvoje sovietinės televizijos tyrimai yra gana nauja ir sudėtinga sritis, kurią vis dar formuoja liudytojų, buvusių darbuotojų pasakojimai. Televizijos tyrimų pradininko Lietuvoje Žyginto Pečiulio monografijoje daugiausia tirtas ne politinis lygmuo, o žvelgta į TV programų turinį ir tuometinių jų unikalumą, rekonstruota televizijos raida nuo XIX a. išradimų, o režimo reikalavimų ir kontrolės tema užkabinta gana epizodiškai, dažniausiai remiantis subjektyviais prisiminimais². Dar sudėtingesniu atveju laikytinas televizijos 60-ojo jubiliejaus proga pasirodęs enciklopedinio žanro žinynas, kuriam būdingas romantizuotas žvilgsnis į aptariamo laikotarpio bruožus, paviršutiniškai aprašoma medijų istorijos raida, kaip šaltinį pasitelkiant tuos pačius subjektyvius liudininkų pasakojimus. Derėtų pabrėžti, kad ir šios knygos paskirtis yra supažindinti, o ne analizuoti, todėl tekstuose neaptiksime kritiško vertinimo³. Vakarų istorikai ir medijų tyrinėtojai vis dažniau atkreipia dėmesį į sovietinę televiziją kaip pagrindinę masinio informavimo priemonę sovietmečiu. Per praėjusį dešimtmetį pasirodė kelio-lik šį reiškinį tiriančių studijų⁴. Vakarų tyrinėtojus tai traukia dėl kitokio formato, cenzūros praktikų, sąveikos su režimu ar žanrinės įvairovės, kuri dažnai bandė imituoti sėkmingus „kapitalistiniame pasaulyje“ prigijusius pavyzdžius. Šiame kontekste išskirtinė Kristin Roth-Ey studija, kėlusi klausimą, kodėl sovietinė medija pralaimėjo Šaltąjį karą. Tačiau šių mokslininkų darbuose apsiribojama Sovietų Sąjungos centrinės televizijos atveju arba Varšuvos pakto šalių televizijos turiniu. Maskvai tiesiogiai pavaldus LTSR TVR komitetas buvo kuriamas pagal centrinės institucijos pavyzdį,

² Žygintas Pečiulis, *Bokštą gaubianti paslaptis: TV medijos radimasis Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018.

³ *Lietuvos televizija, 1957–2017: Faktai, kūrėjai, laidos*, sudarytoja Ona Pečiulienė, tekstus parengė Laura Blynaitė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Irena Stankevičienė, Gintarė Viselgienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

⁴ Čia minimos tik svarbiausios, kuriomis bus remiamasi tyrime: Christine Elaine Evans, *Between Truth and Time: A History of Soviet Central Television*, New Haven & London: Yale University Press, 2016; Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, Ithaca, [N.Y.]; London: Cornell University Press, 2011; Wolfe C. Thomas, *Governing Soviet Journalism: The Press and the Socialist Person after Stalin*, Indiana University Press, 2005; Sabina Mihelj, Simon Huxtable, *From Media Systems to Media Cultures: Understanding Socialist Television*, Cambridge, [UK]; New York: Cambridge University Press, 2018.

todėl užsienio autorių darbus galima taikyti nagrinėjant vietinės televizijos atvejį.

Ateizmą kaip pasaulėžiūrą savo darbuose tyrė Nerija Putinaitė⁵, iškėlusį tezę, kad valdžia siekė ne tiek ateizuoti visuomenę, kiek paversti ją politiškai lojalia, – monografijoje itin svarbus pateikiamas priemonių spektras, kuris taip pat būdingas ir televizijos programoms. Sovietmečio religijos tyrinėjimai neįsivaizduojami be Arūno Streikaus indėlio⁶, kuris detaliai ištyrė sovietų valdžios ir religijos santykius, periodizavo ateistinės, anti-religinės propagandos kampanijų pakilimus, ieškojo procesų priežasčių. Iliustratyvių pavyzdžių, liečiančių ateistines LSSR LKP pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus nuostatas, galima rasti Vytauto Tininio nebaigtoje rašyti biografijoje⁷. Kontekstui svarbios ir Vakaruose publikuotos studijos bei straipsniai, kuriuose nagrinėta religijos padėtis ir antireliginės propagandos pagreitis Sovietų Sąjungoje⁸.

Pirminių šaltinių sekcijoje pasitelktas neišsemiamas Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos centro komiteto fondas f. 1771 (toliau – LYA LKP), kuris dėl painios archyvavimo tvarkos savyje sutraukė begales sovietinio laikotarpio gyvenimo atspindžių, liečiančių ir ideologinius klausimus. Nutarimai, įsakymai, plenumų medžiagos leidžia detalai rekonstruoti viršūnių lūkesčius televizijai. Šalia to – lūkesčių vykdytojai: Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fonde R-981 saugomos LTSR TVR komiteto bylos, vidiniai įsakymai, posėdžių protokolai ir laidų scenarijai, iš kurių, neišlikus vaizdiniam archyvui, galima detalai rekonstruoti televizijos programų turinį. Greta to – ir TVR pirminės partinės organizacijos (LYA LKP, f. 7688) posėdžių dokumentai, kurie išsamiau pateikia

⁵ Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2015, p. 339.

⁶ Arūnas Streikus, „Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2004, t. 14, p. 88–99; Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1 (13), p. 7–21.

⁷ Vytautas Tininis, *Pirmtako šešėlyje: Biografinė apybraiža apie Sovietų Lietuvos vadovą Petrą Griškevičių (1924–1987)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017.

⁸ Stephen A. Smith, „Communism and Religion“, in: *The Cambridge History of Communism*, t. III: *Endgames? Late Communism in Global Perspective, 1968 to the the Present*, edited by Juliane Furst, Silvio Pons and Mark Selden, Cambridge University Press, 2017; Victoria Smolkin, *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018.

televizijos vadovų keliamas problemas ir jų sprendimus. Nuo LCVA saugomos medžiagos tai skiriasi tuo, kad šie dokumentai apima būtent partinį LTSR TVR komiteto darbuotojų sektorių, kurie buvo traktuojami kaip tiesioginiai politinės valios vykdymo prievaizdai. Keletas tarpinstitucinio bendradarbiavimo pavyzdžių aptikti ir LCVA saugomame LTSR Ministrų Tarybos fonde (LTSR MT, f. R-754).

Kita šaltinių grupė apima prisiminimus. Nevienalaikiai užrašai nėra pats patikimiausias šaltinis, tačiau jie praturtina tekstą dėl numanomų nutylėjimų, pasiaiškinių ir tiesos paieškų. Šiame straipsnyje remiamasi LKP CK ideologijos sekretoriaus Antano Barkausko, ilgamečio LTSR TVR komiteto pirmininko Jono Janučio nevienalaikiais atsiminimais ir su TV studijos vadovu Feliksu Mačiansku 2013 m. atliktu interviu⁹. Vienas unikaliausių dokumentų – vidiniam naudojimui skirtų sociologinių apklausų analizė, atlikta 1976–1979 m.¹⁰ Šis dar necituotas leidinys yra vienas pamatinių šaltinių, leidžiančių detaliai pažvelgti į televizijos medijos recepciją sovietmečiu, konkrečių laidų populiarumą ir auditorijos pomėgius. Fragmentiškai pasitelkiami ir *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* numeriai, kuriuose konfrontuojama su televizijos programomis.

Atliekant šį tyrimą buvo naudojama ir plati ateistinių laidų scenarijų bazė, saugoma archyvuose. Atliekant atvejo analizę, buvo nuosekliai peržiūrėti visi su ateizmo ir antireligine propaganda susiję laidų scenarijai. Vykdyta atranka apsiribojo svarbiausiais pavyzdžiais, kurie rodė šio fenomeno retorikos kryptį.

Banguota kova prieš „praeities atgyvenas“ (1957–1972). Televizija okupuotoje Lietuvoje atsirado 1957 m., kai Stalino terorą keitė tai, ką šiandien traktuojame kaip Nikitos Chruščiovo destalinizacijos ir atšilimo atmosferą. Po ketverių metų Jurijaus Gagarino skrydis ir „nesėkmė“, ieškant Dievo žemės orbitoje¹¹, tapo vienu iš svarbiausių pažangos simbolių, demonstruotų per kitą techninės pažangos priemonę – televiziją. Laikmečio direktivas

⁹ Jonas Januitis, *Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje*, Vilnius: Rosma, 1998; Antanas Barkauskas, *Laikmečio įkaltai: Atsiminimai*, sudarytojas ir redaktorius Marius Barkauskas, Vilnius: Gairės, 2009; *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sudarytojas Rimantas Kmita, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

¹⁰ *Televizija, radijas, visuomenė: TVR politinės informacijos efektyvumo problemų sociologinio tyrimo medžiaga*, parengė J. Švėgžda, Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis televizijos ir radijo komitetas, 1980.

¹¹ Stephen A. Smith, *op. cit.*, p. 315.

atspindi ir su Chruščiovu siejami populiariojoje kultūroje sklاندę pusiau anekdotai, kad greitai religija egzistuos tik muziejuose, o paskutinis dvasininkas bus parodytas per televiziją¹². Mokslas turėjo būti pastatomas prieš religiją, kuriant priešpriešą ir bandant atitraukti religingus lietuvius nuo dvasinių praktikų. Vienas iš būdų buvo „pridengti“ sekmadienines religines apeigas žiūrimumis pramoginėmis programomis, kurios veiktų kaip sekuliarizacijos įrankis ir atitrauktų mases nuo pamaldų lankymo¹³. Tačiau iš televizijos programų ir kitų masinio informavimo priemonių buvo reikalaujama gerokai didesnio įsitraukimo, atsveriant religines praktikas mokslinai-ateistine pasaulėžiūra, kuri buvo nukreipta prieš religiją ir jos praktikas.

Atliepdamas generalinio sekretoriaus lūkesčius, panašiai kalbėjo ir Januitis: „Tebevyksta ieškojimai, kaip sutvarkyti programas, kad tikintis žmogus verčiau liktų prie radijo imtuvo ar televizoriaus, bet neitų į bažnyčią“¹⁴. Viena vertus, buvo suvokta, kad žiūrovą prie televizijos lengviau išlaikyti demonstruojant naujus filmus, sporto ar teatro programas, originalius koncertus, tačiau ideologai reikalavo į televizijos tinklelį įtraukti daugiau ateizmo, mokslo propagandos programų. Nuo 1959 m. televizijoje pradėti transliuoti ateistiniai lektoriumai¹⁵, vėliau eteryje debiutavo ir mokslo propagandos laidos „Televizijos planetariumas“, „Sveikata“, kurios tuo metu buvo traktuojamos kaip tiesioginis atsakas į religiją. Šių laidų formatas nedaug skyrėsi nuo radijo paskaitų, todėl greitai buvo atkreiptas dėmesys į plačias televizijos galimybes ir ribotą tų galimybių pritaikymą. Ideologai dažniausiai netraktavo meninių programų, žinomų knygų pastatymų televizijos teatre kaip tiesioginių ateistinių programų, tačiau dauguma mokslui skirtų programų buvo aiškinama kaip ateizmo skatinimo priemonė. Vis dėlto ankstyvuojų laikotarpiu pastebima tendencija, kad programos kuriamos vykdančios direktyvas, o ne asmeninių iniciatyvų pagrindu.

1962 m. surengtoje ateistinėje konferencijoje kritikos strėlės skrido į laidų rengėjus, buvo raginama ekranizuoti Vinco Mykolaičio-Putino romaną

¹² Victoria Smolkin, *op. cit.*, p. 60.

¹³ Sabina Mihelj, Simon Huxtable, *op. cit.*, p. 221.

¹⁴ Pažyma apie mokslinės-ateistinės propagandos per respublikos radiją ir televiziją turinį ir formą, [1963], in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 42a, l. 66. Ironiška, kad metus prieš tai vykusioje ateistinėje konferencijoje televizija buvo kritikuojama, jog mišrių metu sekmadieniais demonstruoja ne įdomias ir aktualias programas, o anglų kalbos kursus (Drg. Juškevičiaus pranešimas respublikinėje ateistinio darbo pagerinimo konferencijoje, 1962-04-23/25, in: LYA LKP, f. 1771, ap. 232, b. 2, l. 105).

¹⁵ Arūnas Streikus, „Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais“, p. 95.

Altorių šešėly, duoti griežtą atkirtį klerikalams, išnaudoti kunigų nuodėmes propagandinėje veikloje. Skambėjo pagyros ir neseniai LTSR Kino studijos sukurtam filmui *Kryžiaus šešėlyje*, kuris, esą, įtaigiai atskleidė religijos nusikaltimus¹⁶. Televizija tokių projektų imtis nesiryžo dėl ribotos materialinės ir techninės bazės. Konferencijoje nuskambėję pasisakymai tapo įžanga į 1963 m. vasario mėnesį vykusį LKP CK V plenumą, kuriame masinio informavimo priemonės buvo prilygintos „smogiamosioms ideologinio fronto jėgoms“, buvo reikalaujama dar aktyvesnio televizijos įtraukimo į propagandinę kampaniją. Neapsieita ir be kaltųjų paieškų dėl pasyvaus darbo šiame sektoriuje – ideologijos sekretorius Antanas Barkauskas teigė, kad televizija ir jos tuometinis direktorius Vytautas Mikuličius nusipelno „rimtos kritikos“ dėl neįdomių ir neįtaigių ateistinių televizijos laidų, kurios kopijuojamos nuo radijo programų¹⁷. Tų pačių metų rugpjūtį nuo 1961 m. televizijai vadovavęs Mikuličius buvo pakeistas darbo LKP CK instruktoriaus patirties turinčiu žurnalistu, prieš tai radijo programoms vadovavusiu Vladu Leipumi¹⁸. Reaguojant į kritiką, per LTSR TVR komiteto posėdžius vis pasigirsdavo kritikos ir savikritikos dėl silpnų laidų. Dėl to buvo sukurta Januičio vadovaujama taryba, apjungusi 34 televizijos darbuotojus, filosofus, medikus ir kitus ateizmo šauklius, kurie turėjo koordinuoti ateistinę veiklą LTSR TVR komitete, įpareigota skirti nuolatinius skyrelius TV žurnaluose „Mokslo ir technikos pasaulyje“, „Kultūra ir buitį“, „Sveikata“¹⁹. Šios vidinės ateistinės komisijos darbo rezultatai dėl šaltinių trūkumo nėra žinomi, tačiau abejojama, ar tai galėjo būti veiksmingas, didesnę galią turėjęs organas. Veikiau tai buvo tiesioginę funkciją atlikusi vidinė struktūra, kurios tiesioginis darbas buvo minėtų laidų ruošimas eteriui, nes didžiąją dalį šios komisijos narių sudarė arba laidų rengėjai, arba tose laidose dalyvavę veikėjai.

Plenumo rezultatas – 1963–1965 m. visuomeninių-politinių laidų redakcijoje paruošta 30 ateistinių programų (paskaitų) (1963 m. – 12, 1964 m. – 12, 1965 m. – 6). Mokslo-ateistinėse laidose pasisakyti buvo kviečiami žinomi mokslininkai, laidų temos apėmė tiek religinius klausimus (Petro Pečiūros „Tikėjimas ir dorovė“, „Krikščioniškojo tikėjimo ramsčiai“), tiek medi-

¹⁶ Skimundrio pranešimas respublikinėje ateistinio darbo pagerinimo konferencijoje, 1962-04-23/25, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 232, b. 2, l. 54–57.

¹⁷ LSSR LKP CK V Plenumo stenograma, 1963-02-12/13, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 228, b. 277, l. 47.

¹⁸ *Lietuvos televizija, 1957–2017*, p. 641.

¹⁹ LTSR MT TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 65a, 1964-03-20, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 46a, l. 36–40.

cinose“ (Juozo Markulio „Medicina kovoje už gyvybę“, „Apie gyvenimą ir mirtį“), tiek zoologines temas (Augustino Mačionio „Ką gyvūnai pasakoja apie savo praeitį“, „Gyvūnijos evoliucijos kryptys“). Greta to buvo keliami ir pasaulėžiūriniai, istorijos klausimai bei pokalbiai su buvusiais dvasininkais²⁰. Vis dėlto numatyto pagreičio televizija išlaikyti nesugebėjo: 1965 m. konstatuota, kad ateistinė propaganda vėl susilpnėjo ir ruošiantis 25 metų LTSR sukakčiai ateistinių temų visiškai atsisakyta politinių laidų sąskaita, tačiau buvo ruošiami eilė kontrpropagandinių pašnekesių „Religija ir dabartis“, kurias ruošė buvęs dvasininkas Jonas Ragauskas, žinomos knygos *Ite, missa est* autorius²¹.

Aptariamu laikotarpiu ateistinės laidos neturėjo nuolatinės vietos TV tinklelyje, taip pat laidų formatas labiau priminė akademinę paskaitą ir nuo radijo formato nenutolo. Sumažėjusiam entuziazmui kurti ateistinio turinio laidas įtakos neabejotinai turėjo ir pasikeitimai generalinio sekretoriaus poste, ir ateizmą užgožusios naujos direktyvos. Anot Putinaitės, Chruščiovo nušalinimas žymėjo naujų religijos pakaitalų paieškos etapą, kurį sunkiau identifikuoti kaip „antireliginį“²². Galima kelti prielaidą, kad matydami laidų turinį ir nujausdami jų įtaką, patys televizijos vadovai ar darbuotojai savarankiškai nelaike šių programų svarbiomis, o nuosaikiai kliovėsi partinėmis direktyvomis.

Būtų netikslu teigti, kad po 1965 m. ateistinė veikla televizijoje visiškai išnyko. Buvo ieškoma ir paveikesnių būdų – vienu tokių galima laikyti ir žurnale „Kultūra ir buitį“ debiutavusią pirmąją situacijų komediją *Petraičių šeimoje*, kurios siužetuose subtilia forma buvo atkartotos tuometinės sekularizacijos gairės. Kalėdų pakeitimas Naujųjų metų ar gimtadienių šventimu²³ buvo vienas iš tokių švelnaus ideologinio indėlio pavyzdžių, nors serialo kūrėjai ir liko prie visuomenei artimos kritikos, pašiepiant trūkumus, miesčioniškumą ir kitas kasdienio gyvenimo ydas. Laidos kūrėjai po sovietmečio darytuose pareiškimuose mėgdavo prisiiimti ir disidentinę rolę, akcentuoti žaidimus su cenzūros organais²⁴. Vėliau LTSR TVR komiteto vidiniuose posėdžiuose ieškant patrauklios ateistinės programos formos,

²⁰ Vilniaus televizijos studijos vyriausiosios visuomeninių-politinių laidų redakcijos ateistinio darbo apžvalga 1963–1965 m., 1965-11-17, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 232, b. 3, l. 39–41.

²¹ *Ibid.*

²² Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 273.

²³ *Lietuvos televizija, 1957–2017*, p. 107–110.

²⁴ Žygintas Pečiulis, *op. cit.*, p. 199.

buvo keliama idėja pasinaudoti laidos populiarumu įperšant vieną ar kitą ateistinį (antibažnytinį) siužetą į populiariausią sovietmečio televizijos kūrinį²⁵. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas ir vaikams bei jaunimui skirtose laidose, kuriose ateistines tiesas skleidė TV personažai Smalsutis ir Telemikė, kurie perduodavo, kaip religinius „aiškinimus sutriuškina mokslas“²⁶. Tačiau jau 1965 m. partinio biuro ataskaitiniame-metiniame susirinkime nuogausta, kad ateistinė-mokslinė propaganda vykdoma silpnai ir praėjo net pusmetis nuo paskutinės ateistinės laidos televizijoje²⁷. Priešingai nei radijuje, kuriame „Ateistų radijo klubą“ ir kitas panašias laidas kuravo prisiekusi ateistė ir itin dideliu ideologiniu kietakaktiškumu pasižymėjusi Fatina Butienė²⁸, televizijoje iki aštunto dešimtmečio nuosekli ateistinių laidų programa taip ir nesusiklostė. Lyginant skirtingas situacijas, reikia pabrėžti, kad radijo atveju retorika ir ateistinių laidų ilgaamžiškumas greičiausiai sietinas su vieno žmogaus dogmatizuotu požiūriu, kuriam palaikymo netiesiogiai suteikė ir ideologiniai to meto niuansai.

Įvykus pokyčiams generalinio sekretoriaus poste, Leonido Brežnevo administracija keitė požiūrį ir į pačią televiziją. Prie to prisidėjo ir užsienio radijo transliacijos, populiariosios kultūros sprogimas, kuris galėjo prisidėti prie šio tokio televizijos deideologizavimo, besikeičiančio požiūrio į ne kaip ideologizuotą erdvę, o labiau kaip į pramoginę mediją. Christine Elaine Evans teigia, kad propaganda iš eterio visiškai nedingo, tačiau jos vieta pasislinko į mažesnio žiūrimumo eterio laiko rėmus, pagrindinius eterio „langus“ paliekant populiarioms programoms²⁹. Pakitusią situaciją galima matyti ir vidiniuose protokoluose, kuriuose centrinę vietą užėmė nebe mokslinė-ateistinė propaganda, o, kaip teigiama, marksistinė-lenininė pasaulėžiūra³⁰. Profsajungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos nutari-

²⁵ TVR pirminės partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 210–225.

²⁶ LTSR TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 259, 1965-09-29, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 48a, l. 144–145.

²⁷ LTSR TVR komiteto partinio biuro pranešimas ataskaitiniam-rinkiminiam susirinkimui, 1965-09-10, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 9, l. 23.

²⁸ LTSR TVR komiteto pirmininkas Jonas Januitis savo atsiminimuose aprašė nuožmias antireligines Butienės pažiūras ir laidas, kuriose „ji stengdavosi tikintiesiems pateikti šūsnį kvailysčių“, o „norai F. Butienę „civilizuoti“ patyrė visišką fiasko“ (Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 258–259).

²⁹ Christine Elaine Evans, *op. cit.*, p. 49.

³⁰ LTSR TVR komiteto profsajungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos Algio Matulevičiaus pranešimas, 1966-02-22, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 57b, l. 23.

me taip pat išskiriama: „Radijo ir televizijos laidose visapusiškai konkrečiai nušviečiami svarbiausi mūsų uždaviniai: kovoti už materialinės-techninės komunizmo bazės sukūrimą, formuoti klausytojų ir žiūrovų marksistinę-lenininę pasaulėžiūrą ir komunistų moralę, komunistinių visuomeninių santykių formavimą, naujo žmogaus auklėjimą, praeities atgyvenų įveikimą žmonių sąmonėje“³¹. Nors ir pripažintos klaidos dėl nepakankamo ateistinio turinio, tačiau konstatuota, kad televizija juda teisinga ideologine linkme. Toks ideologinis poslinkis buvo orientuotas ir į kasdienio gyvenimo atspindžius televizijoje – darbo žmogų, kylančius miestus, artėjančią komunizmo pergalę.

1966–1972 m. televizija išgyveno pakilimą – kūrė daugiau televizijos filmų ir dėmesį skyrė pramoginiam turiniui. Viename pirmųjų sėkmingų televizijos pastatymų – 1971 m. televizijos spektaklyje *Senovinės kupiškėnų vestuvės* kaimas vaizduotas kaip gana sakralizuota erdvė, su matomais kryžiais. Labiau desakralizuotas buvo tais pačiais metais pradėto kurti keturių dalių televizijos filmo *Tadas Blinda* siužetas, kurio viena kertinių scenų – XIX a. vestuvės – vaizduotos už bažnyčios ribų, miške, o kunigai vaizduoti kaip išnaudotojų bajorų sąjungininkai.

Kelti reikalavimai ir kitoms populiarioms to meto programoms, tačiau tiesiogiai už ateistinę pasaulėžiūrą atsakingos programos buvo stumiamos į mažesnę auditoriją pritraukiančius eterio laikus. Propagandos laiką užėmė siužetai apie statybas, sukakčių minėjimus ir darbo pirmūnus. Problemos sumenkusiam ateistinių laidų tinklėlyje nematė ir nuo 1969 m. televizijai formaliai vadovavęs Feliksas Mačianskas, kuriam ateizmas buvo artima mokslinio intereso sritis³².

Dar viena proga pagerinti ateistinį turinį atkeliavo 1971 m. liepos 16 d. SSKP CK Sekretoriato nutarimo „Dėl ateistinio visuomenės auklėjimo sustiprinimo“ pavidalu, kurį Streikus įvardija kaip po kelerių metų užmirštą³³. Televizijoje tai sukėlė trumpalaikį suaktyvėjimą, tradiciškai buvo reaguota ne be savikritikos elementų, jau kitą mėnesį sušaukus partinės organizacijos posėdį. Televizijos redakcijoms teko pripažinti, kad laidos transliuojamos nereguliariai, vakarinės transliacijos pradžioje, kai auditorija – viena

³¹ LTSR TVR komiteto profsąjungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos nutarimas, 1966-02-22, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 57b, l. 23.

³² Felikso Mačiansko pranešimas „TV programų idėjinis-meninis kryptingumas“, 1970-12-08, in: LYA LKP, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 124.

³³ Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, p. 8.

mažiausių³⁴. Igno Muldario darytame pranešime taip pat atkreiptas dėmesys į naujų tradicijų formavimą: „Tačiau viena laida nesuformuos tradicijų, o kalba eina apie tradicinių tarybinio gyvenimo papročių kūrimą“³⁵. Posėdyje formuota kryptis idealiai atliepia Putinaitės apibrėžtą antrąjį etapą (1967–1973), kuriame vietoj kritikos pasirinkta tikėjimo ir netikėjimo perskyra paremta pasaulėžiūra, besiremusi bendražmogiškais nuostatomis³⁶. Atkreiptas dėmesys į vis dar egzistuojančias religines praktikas, krikščioniškas vestuves, laidotuves ir kitus ritualus. Minėtame dokumente taip pat atsispindi su televizija susijusios problemos: ateistinių laidų kūrimą stabdo kiti iš CK ateinantys nutarimai, trūksta ateistinių redakcijų darbą koordinuojančio asmens arba, kaip pasakė Algimantas Stuina, „savotiško klebono televizijoje“, nebeminima anksčiau įkurtos ateistinės propagandos taryba, kaip pavyzdinis minimas 1963–1965 ir 1968 m. laikotarpis, tačiau konstatuojama, kad aptariamam metu paliktas ateistinių programų vakuumas³⁷. Ateizmo programų sėkmei trukdė ir visuomenės atmetimas, ir televizijos darbuotojų pasyvumas, ir kintančios partijos gairės ateizmo klausimais.

Apibendrinant reiktų konstatuoti, kad šiuo laikotarpiu nuoseklios ateizavimo politikos ir programų sukurti nepavyko. Trukdė ir riboti televizijos resursai, numanoma motyvacijos stoka ir kintanti politinė situacija šalyje. Iki 1972 m. laidos „Mokslas ir gyvenimas“ ar ateistiniai lektoriumai, pasakojantys apie krikščionišką moralę, Vatikaną ar mokslo pasiekimus, veikiau simbolizavo chaosą ideologiniame sektoriuje, kintančią padėtį ir pačių TV darbuotojų požiūrį į keliamus reikalavimus, kurie, pasikeitus direktyvoms, reikalavo propaguoti kitą ideologinės srities temą.

Krikščionybė kaip politinė problema ir laidos „Argumentai“ atvejis (1973–1988). Beveik visą sovietmetį aktyviai kovodama prieš užsienio radijo stočių įtaką, Sovietų Sąjunga ieškojo būdų kaip pažaboti šią sferą. Sovietiniai funkcionieriai šią problemą stengėsi įveikti trukdymo stotimis, tačiau tai norimų rezultatų nedavė, o nuo XX a. aštunto dešimtmečio buvo bandoma konkuruoti kuriant jaunimui patrauklias programas³⁸, kurios įsigalėjo

³⁴ Igno Muldario pranešimas TVR pirminės partinės orgnizacijos susirinkime, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 218.

³⁵ Partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 210–225.

³⁶ Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 339.

³⁷ Partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, l. 210–211.

³⁸ Kristin Roth-Ey, *op. cit.*, p. 134–135.

ir televizijos eteryje. Iššūkį režimui kėlė ir kaimyninė socialistinė Lenkija, kurios televizijos transliacijos nuo XX a. aštunto dešimtmečio vidurio buvo matomos pietų Lietuvoje. Prasidėjus Solidarumo judėjimui, Petras Griškevičius net skundėsi Maskvai dėl žalingų Lenkijos televizijos programų, kuriose rodomi kapitalistinių šalių filmai ir net mišios³⁹. Thomas C. Wolfe'as išskiria, kad sovietai nepatogią informaciją paprasčiausiai nutylėdavo arba nukreipdavo ugnį kitur, o į operatyviau paskelbtą informaciją užsienyje priešnuodžių neturėjo⁴⁰. Net ir pertvarkos laikotarpiu medija susidurdavo su dideliais sunkumais aiškindama įvykius ir perimdama informacijos kontrolę. LTSR TVR komiteto pirmininkas ir LKP CK ideologijos sekretorius Barkauskas savo atsiminimuose mini⁴¹, kad ideologijos skyriui buvo ruošiamos „Vatikano radijo“, „Amerikos balso“ ir kitų sovietų vakarines respublikas pasiekiančių radijo transliacijų suvestinės, kurios leidžiamos atskiru vidiniam naudojimui skirtu leidiniu *Radijo biuleteniai*. Ilgainiui nusistovėjo strategija informacinėse laidose reaguoti į užsienyje pasirodantį pranešimus, nerangiai duodant atkirtį į „šmeižtus ir prasimanymus“. Situaciją gerokai paaštrino 1972 m. pradėti leisti *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* (toliau – *Kronika*) numeriai, kurie pasiekdavę Vakarus grįždavo į sovietinę Lietuvą užsienio radijo stočių bangomis. Apie *Kronikos* puslapiuose fiksuojamus žmogaus teisių pažeidimus, susidorojimą su tikinčiaisiais daugiausia skelbdavo „Vatikano radijo“ ir „Amerikos balso“ radijo programos.

Pagrindu keisti sąlyginai pasyvią ateistinę kryptį tapo 1973 m. rugpjūčio 28 d. LKP CK visiškai slaptas nutarimas, kuriame pirmą kartą CK lygmeniu sureaguota į *Kronikos* leidybą: „Persiųsdama suklastotų pareiškimų, kronikų ir kitų tendencingų ir šmeižikiškų rašinių nuorašus į užsienį, reakcinė dvasininkija siekia suaktyvinti antitarybinę propagandą užsienyje, aprūpinti ją atitinkama medžiaga“⁴². Vienas iš šio nutarimo punktų tiesiogiai lietė ir masines informavimo priemones, įpareigojo „demaskuoti bažnytininkų reakcinę veiklą, jų ryšius su nacionalistine lietuviška emigracija. Spausdinti pasisakymus žmonių, atsikračiusių religinių prietarų, یتaigiau rodyti bažnytinės moralės dviveidiškumą“⁴³. Panašiai šis nutarimas buvo

³⁹ Vytautas Tininis, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁰ Thomas C. Wolfe, *op. cit.*, p. 105, 136.

⁴¹ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 154; Antanas Barkauskas, *op. cit.*, p. 335.

⁴² LKP CK biuro nutarimas Nr. 49 „Dėl priemonių mokslinei ateistinei propagandai aktyvinti ir kovai prieš reakcinės katalikų dvasininkijos ir klerikalinių elementų veiklą respublikoje stiprinti“, in: LKP CK, f. 1771, ap. 248, b. 79, l. 40–44.

⁴³ *Ibid.*

atpasakotas ir LTSR TVR komiteto posėdyje: „Daugiau ugdyti žiūrovų ir klausytojų tarpe nepakantumo atmosferą reakcingiems kulto tarnams, antiliaudinei klerikalų veiklai, kovingiau pasakoti apie kai kurių kulto tarnų mėginimus pažeisti tarybinius įstatymus, skleisti pesimizmo, nepasitikėjimo, nacionalinio išskirtinumo nuotaikas. Operatyviai reaguoti į Vatikano ir kt. radijo stočių šmeižikiškus išpuolius“⁴⁴. Viešai nutylint *Kronikos* egzistavimo faktą, visas kovos laukas nukreiptas į Vatikano ir kitų radijo stočių informaciją. Priešingai nei akcentuota laikotarpiu iki *Kronikos* leidybos pradžios, šį kartą nuo abstraktaus ateistinės-mokslinės propagandos televizijos kursas turėjo pasisukti į antiklerikalinės propagandos lauką, kurią amortizavo *Kronikos* puslapiuose pateikiama informacija. Konfrontacija su dvasininkija buvo suformuota kaip šios kampanijos ašis, antraeilėje pozicijoje paliekant populiarumo nesulaukusias mokslinio ateizmo temas. Panašią kampaniją galima pastebėti leidyboje ir periodinėje spaudoje⁴⁵.

Tiesioginiu šio įsakymo produktu televizijoje laikytina 1974 m. pradžioje prasidėjusios reguliarios televizijos laidos „Argumentai“ (1974–1988) transliacijos, kuriai visą laidos laikotarpį vadovavo ir ją vedė anksčiau „klebono televizijoje“ reikalavęs ir ateistinio darbo fronte televizijoje pasižymėjęs žurnalistas Algimantas Stuina⁴⁶. „Argumentai“ pakeitė iki 1973 m. transliuotas neregulias programas ateizmo temomis. Nors pirmosiose laidose pasisakyti buvo kviečiamas tas pats ateizmo korifėjų žiedas (Petras Pečiūra, Juozas Jarmalavičius, Jonas Aničas, Bronius Jauniškis ir kt.), tačiau laidos pasižymėjo gerokai aršesne, politizuota retorika: moralinis Vakarų supuvimas, tarpukaris, kuriame nusikaltimų būta gerokai daugiau dėl krikščioniškos moralės, dėmesys skirtas ir apskritai krikščionybės istorijai⁴⁷. Tačiau be to, kad laida turėjo nuolatinę vietą eterijoje, jos retorika ir vaizdinės priemonės veikliausiai nedaug skyrėsi nuo radijuje nuosekliai

⁴⁴ LTSR TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 147, 1973-10-18, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 96, l. 130–134.

⁴⁵ Streikaus pateiktame grafike matyti, kad periodinėje spaudoje ateistinių publikacijų skaičius didžiausias 1974 ir 1983 m. Tuo tarpu 1973 m. ateistinių knygų tiražas siekė 74 200 vienetų (1972 m. – 42400 vnt.) ir stabiliai kilo iki 1978 m. Žinoma, tam įtakos turėjo ir 1972 m. įvykiai Kaune, tačiau neabejotinai ryškesnį vaidmenį vaidino *Kronikos* leidyba; žr. Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, p. 8.

⁴⁶ LTSR TVR komiteto pirmininkas savo atsiminimuose palyginęs Fatinos Butienės radijuje ir Algimanto Stuinės televizijoje rengiamas laidas teigė, kad pastarosios atrodė profesionalesnės, nes Stuina buvo kito mentaliteto ir pažiūrų žmogus; žr. Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 259.

⁴⁷ Laidos „Argumentai“ tekstai, 1974, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1750, l. 1–277.

„kariaujančios“ „Akiračių“ laidos, kuri rodė tam tikrą pavyzdį tokio pobūdžio laidoms.

1975 m. rugsėjo 23 d. laidoje svečias Aničas „davė atkirtį“ iš Vakarų ateinantiems teiginiams, kuriuose atskleidžiama bažnyčios padėtis Lietuvoje. Nors Aničas referavo į emigrantus („su reakciniais kapitalistinių kraštų, pirmiausia JAV, sluoksniais yra glaudžiai susiję ir ultradešinieji lietuvių buržuazinės emigracijos veikėjai“)⁴⁸, tačiau jo teiginiuose matoma informacija buvo susijusi su pastoracine veikla Lietuvoje, kurią percitavo užsienio radijo stotys pagal *Kronikoje* pateiktą informaciją. „Klerikalinio antikomunizmo ideologai visaip klastoja ir iškraipo lietuvių tautos ateizavimosi procesą“⁴⁹, – šia fraze galima konstatuoti televizijos propagandininkų požiūrį į *Kroniką* ir jos veiklą. Kitoje laidoje tas pats Aničas radiją, spaudą ir televiziją palygino su bažnyčia – čia pat ir spėjęs sau paprieštarauti, į žiūrovo laiške užduotą klausimą, ar tikintieji ir ateistai turi lygias teises tarybinėje santvarkoje, atsakęs, kad turi, kitame sakinyje jau teigęs, kad kaip atrodytų, „jei bažnyčioje būtų skaitomos ateistinės paskaitos“⁵⁰. Laidose Stuina ne kartą akcentavo, kad redakciją pasiekia ir gana aiškiai religiškai angažuoti anoniminiai laišakai, kurie kritikuoja laidoje kartojamus teiginius, o vienoje tokio pobūdžio laidoje laidos svečiai polemizavo su tikinčiųjų užduodamais klausimais. Į klausimą, kodėl valstybės pareigūnai kišasi į bažnytinius reikalus, laidoje dalyvavęs Aničas atkirto, kad nesikiša, tačiau privalo užtikrinti įstatymų laikymąsį, o politinė agitacija ir labdaringa veikla yra svetima santvarkai, todėl ir kišamasi⁵¹. Bažnyčios vaidmuo laidose buvo traktuojamas kaip visiško politinio įrankio elementas, kuriuo manipuluoja priešiškos valstybės.

Tradiciškai nebuvo pamirštos ir ateistinės pasaulėžiūros temos, tradicijų, mokslo propagandos paskaitos. Visą laidos egzistavimo laikotarpį religijos priešinimas su mokslu buvo pagrindinės jos temos. Šalia to – religijos klausimus liečiantys istoriniai aspektai ir panašios temos. Vienas įdomesnių atvejų susijęs su 1978 m. *Kronikoje* paskelbta informacija apie Šiaulių VIII-osios vidurinės mokyklos abituriento laidotuves, kurių metu mokytoja Grebeničenkaitė iš šventoriaus gainiojo mokinius ir grasino

⁴⁸ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1975-09-23, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1908, l. 189–197.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1976-02-01, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2079, l. 9–10.

⁵¹ *Ibid.*, l. 13–14.

nemalonumais⁵². Atvejis nuskambėjo Vatikano radijo programoje, o 1979 m. spalio mėnesį mokytoja buvo pakviesta į laidą paaiškinti tikrosios situacijos, kurią esą iškraipę dvasininkai ir perdavę į Vakarus⁵³.

Reakcijos sulaukė ir Karolio Wojtyłos tapimas popiežiumi Jonu Pauliumi II, jo vizitas į Lenkiją, kuris aiškintas kaip „religijos panaudojimas psichologiniam karui prieš socialistines šalis“⁵⁴. Tuo metu *Kronikos* numeruose netrūko kaltinimų šmeižtu laidai ir jos rengėjui Stuinai. Vienas tokių publikuotas 1980 m., kuriame vedėjas kaltintas šmeižtu prieš kunigą Joną Kaunecką, o kolektyviniai tikinčiųjų laišakai eterio nepasiekė⁵⁵. Nepamirštas buvo ir atitinkamai interpretuotas kunigų Alfonso Svarinsko ir Sigito Tamkevičiaus sulaikymo faktas⁵⁶. Būta ir paradoksalių situacijų. Po laidos apie civilines laidojimo apeigas 1987 m. televiziją užplūdo probleminiai laišakai, kuriuose skūstasi, kad sąlygos yra nepakankamo lygio, trūksta šarvojimo salių, o dauguma laidojimo apeigų vyksta daugiabučiuose, kurių „staktos nepritaikytos karstų išnešimui, todėl tenka samdytis ir kranus“⁵⁷, kurie iš televizijos buvo peradresuoti tiesiai Ministrų Tarybai išsiaiškinti. Ši situacija šaržuoja televizijos propagandos pastangas mesti iššūkį religijai arba kitaip – kurti alternatyvą tiek dvasiniam, tiek ritualiniam gyvenimui. Ilgametis LTSR TVR komiteto vadovas Januitis savo po nepriklausomybės išleistuose atsiminimuose brėžia aiškia ribą, kad po *Kronikos* pasirodymo „materialistinės ir idealistinės pasaulėžiūrų priešprieša pavirto atvira politine kova“⁵⁸. Atvira konfrontacija su „užsienio balsais“ tapo esmine šios laidos dalimi.

„Argumentus“ eteryje papildė ir televizijos statomi filmai: *Ir per amžių amžius* (1975, rež. Anatolijus Beriozovas, Vitalis Gruodis), *Ar tiki?* (1976, rež. Feliksas Mačianskas), *Ir sumainė aukso žiedus* (1978, rež. Vitalis Gruodis), *Kunigo naudą velniai gaudo* (1980, rež. Balys Bratkauskas). Vienu sėkmingiausių antireliginės kampanijos pavyzdžių televizijoje tapo 1983 m. televizijos filmas *Devyni nuopuolio ratai*, kuriame vaizduojama tragiško likimo prelado Konstantino Olšausko istorija. Tiesa, vienu didžiausių laikyto projekto – *Altorių šešėly* ekranizacijos – įgyvendinti vis dėlto nepavyko,

⁵² *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1979, Nr. 5 (35), p. 215.

⁵³ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1979-10-05, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2514, l. 142–154.

⁵⁴ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1979-06-09, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2514, l. 88.

⁵⁵ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1980, Nr. 6 (43), p. 215–218.

⁵⁶ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1980-03-09, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2668, l. 21–23.

⁵⁷ Jono Janučio laiškas LTSR Ministrų Tarybai, 1987-06-22, in: LCVA, R-754, ap. 4, b. 12416, l. 41–42.

⁵⁸ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 256.

apie ką liudija ir 1978 m. Janučio adresuotas prašymas Ministrų Tarybai dėl autorinių teisių išpirkimo iš Emilijos Mykolaitienės, kuriame argumentuojama tokio filmo svarba: „filmas leistų paveikti teleekrano priemonėmis plačiausius visuomenės sluoksnius [...], atskleidžiant religijos antihumanistinių pobūdį, jos atitrūkimą nuo realaus gyvenimo, dvasininkijos gyvenimo veidmainiškumą“⁵⁹. Tiesa, šio filmo ekranizacijos būtinybė buvo iškelta dar 1962 m. vykusioje ateizmo konferencijoje, kurioje ir buvo nubrėžtos būsimąjo dešimtmečio teleateizmo gairės.

„Argumentų“ laidos tapo principiniu religijos ir komunizmo pasaulėžiūros susikirtimo lauku ir veikė kaip tiesioginis atsakas *Kronikai*. Tiesa, nė vienoje laidoje nebuvo atskleistas *Kronikos* egzistavimo faktas ir referuota dažniausiai į „užsienio balsuose“ nuskambėjusią informaciją, kurios neabejotinai klausėsi ir apie ją žinojo didžioji dauguma TVR darbuotojų. Simboliška, kad griežtą toną laikusios laidos tonas švelnėjo pertvarkos laikotarpiu, o paskutinė laida transliuota 1988 m. spalio 18 d. – keturios dienos iki Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo, Katedros gražinimo tikintiesiems ir kelios savaitės iki Sąjūdžio „Atgimimo bangos“ televizijoje pradžios, simbolizavusios sovietinio naratyvo įveiką galingiausioje to meto medijoje⁶⁰.

„Argumentų“ įtaka. Nustatyti šios laidos įtaką tiesioginiam sekuliarizacijos procesui yra sudėtinga. Kolektyvinėje atmintyje ji nėra išsivirtinusi taip, kaip, pavyzdžiui, VDR televizijoje transliuotas kontrpropagandinis „Juodasis kanalas“ (*Der schwarze Kanal*), veikęs panašiu principu ir komentavęs VFR televizijoje pateiktą informaciją. Aštuntame dešimtmetyje sovietinėje Lietuvoje buvo detaliau pažvelgta į visuomenės lūkesčius ir vartojimo kultūrą, atliekant sociologinius tyrimus. Iš jų galima susidaryti ribotą vaizdą apie ateistinių laidų sėkmes ir nesėkmes. 1975 m. buvo atlikta apklausa apie religingumo praktikas keturiuose kolūkiuose, kurios metu nustatyta, kad mažiausiai mėgstamos televizijos laidos yra susijusios su ekonomikos ir ateizmo klausimais⁶¹, tačiau šios apklausos pjūvis buvo siauras ir refera-

⁵⁹ Jono Janučio laiškas Ministrų Tarybai, 1978-06-21, in: LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 10121, l. 34–35.

⁶⁰ Plačiau žr. Tomas Vaitelė, „Atgimimo bangos“ iššūkis sovietų informacinei sistemai: Sąjūdžio laida kaip atviras protesto laukas politinių pokyčių kontekste (1988 m. – 1990 m.)“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, Vilnius, 2020, t. 14, p. 135–170.

⁶¹ Pažymėtina, kad pačioje apklausoje išsiskiria Kretingos rajono „Raudonosios vėliavos“ kolūkis, kurio 43,01 % darbuotojų ateizmo laidas įvardijo kaip mėgstamas. Kituose apklaustuose kolūkiuose šis procentas svyravo nuo 5,46 iki 13,33 %. Pažymyje prie Kretingos rezultatų rašikliu pažymėtas klaustukas. Greičiausiai tai korektūros klaida ir procentas

vo į kaimo gyventojus. Vis dėlto religinių praktikų sekimas duoda bent minimalų supratimą apie to meto situaciją.

Gerokai tiksliau ir plačiau į potencialią „Argumentų“ laidos auditoriją ir žiūrimumą leidžia pažvelgti 1977–1979 m. LTSR TVR komiteto sociologinių tyrimų skyriaus atliktos politinių laidų žiūrimumo apklausos, kurių rezultatai buvo publikuoti vidiniam naudojimui skirtoje studijoje, siekiant pagerinti televizijos programas ir jų žiūrimumą. Jų metu apklausta 6124 įvairių socialinių-demografinių grupių televizijos žiūrovai ir radijo klausytojai. Rezultatai parodė, kad miestuose laidą „žiūri nuolat“ vos 5,1 % apklaustųjų, rajonuose dvigubai daugiau – 11,2 %. Tuo tarpu visai nežiūri – miestuose 78,8 %, rajonuose 71,4 %. Pavyzdžiui, populiariausia to meto laida „Keliai. Mašinos. Žmonės“ sutraukdavo atitinkamai – miestuose 71,9 %, rajonuose 70,7 % žiūrovų. Viena mažiausiai populiarių laidų – „TV forumas“ – 17,5 ir 28,1 % žiūrovų. Laida laikyta populiariesne tik už kitus propagandinio gyvenimo būdo laidų sunkiasvorius – laidas „Socialistinis gyvenimo būdas“, „Socialistinio lenktyniavimo dienoraštis“, „Tarybos ir gyvenimas“, kurių nuolatinius žiūrovus sudarė nuo 6,1 iki 3,8 % auditorijos.

Bendrame politinių laidų reitinge pagal populiarumą „Argumentai“ užėmė 27–28 vietas tarp visų 34 reitinguotų laidų. Tyrimo išvadoje nurodyta, kad laida populiariesnė kolūkiečių ir darbininkų tarpe, o „nežymiai mažiau populiari 31–40 m. amžiaus grupėje“⁶². „Argumentų“ atvejis atskleidžia sudėtingą šių laidų situaciją ir ribotą populiarumą. Veikianti kaip sekuliarizacijos priemonė, televizija keliamų tikslų nepasiekė. Reitingai buvo skirti geriau pažinti žiūrovą ir klausytoją, tačiau dramatiškų permainų nežadėjo. Ypač kalbant apie ideologinio krūvio programas. Pagal Roth-Ey, tokios programos eteryje buvo privalomos ir būtų rodomos net ir tuo atveju, jeigu niekas jų nebūtų žiūrėjęs, nes kultūrinis ir politinis švietimas buvo sovietinės televizijos pagrindas⁶³. Televizijai nuo 1969 m. vadovavęs ateizmo propaguotojas Mačianskas, kalbėdamas apie tuometę televiziją pripažino, kad ateistinės programos kėlė daugiausia klausimų, nes nebuvo aiški laidų forma⁶⁴. Požiūrį į religines laidas išreiškęs LTSR TVR komite-

čia gerokai mažesnis; žr. Lietuvos KP CK informacija apie religingumo būklę ir mokslinių ateistinių požiūrių paplitimą kaimo gyventojų tarpe, remiantis tyrimų rezultatais, keturiuose respublikos kolūkiuose, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 250, b. 311, l. 130.

⁶² *Televizija, radijas, visuomenė*, p. 24–28; priedas Nr. 1.

⁶³ Kristin Roth-Ey, *op. cit.*, p. 280.

⁶⁴ *Nevienareikšmės situacijos*, p. 306.

to pirmininkas Januitis savo atsiminimuose pateikė kvestionuotiną teiginį, kad materialistinės pasaulėžiūros laidos sudarė vos 1 % eterio laiko. Tačiau nors ir skatintos partijos, realybėje ateistinės-antibažnytinės programos sulaukdavo mažai dėmesio, o rengėjai neretai ir persistengdavo bandydami diskredituoti dvasininkiją ir tikinčiuosius⁶⁵.

Išvados. Ateistinės propagandos diegimą sovietų Lietuvos televizijoje galima chronologiškai skirti į dvių skirtingų pagreičių kampanijas. Pirmoji buvo skatinama iš aukščiau nuleidžiamų direktyvų, ji rimtesnės formos taip ir neįgavo. 1957–1972 m. dažniau likta prie tiesmuko pranešimų formato, Chruščiovo vadovavimo laikotarpiu skatinta propaganda siejama su to meto mokslo atradimais, kosmoso programomis ir technologiniu kultu. Tokio tipo programų įgyvendinimas veikė su pertrūkiais, jos nebuvo nuosekliai diegiamos, jų žiūrimumas nebuvo tiriamas, tačiau Brežnevo administracijos laikotarpiu jos nebebuvo laikomos prioritetinėmis. Apimdamos ideologinę dalį, jos rečiau klasifikuodavo bažnyčią kaip priešišką organą ir buvo nukreiptos veikiau į pasaulėžiūrinę sferą.

Gerokai lengviau apibūdinti antrąjį etapą, kuriam galima suteikti aiškius politinės konfrontacijos bruožus. Prasidėjus pagrindinio leidinio *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika* leidybai 1972 m., propaganda įgavo aiškų antiklerikalinį, antibažnytinį pagrindą, kuris neapsieidavo be griežtos ir archajiškos retorikos. Griežtos propagandinės politikos ir bandymo slopinti alternatyvią informaciją laikotarpiu *Kronikos* ir jos sklaidos atvejis parodo gana trapią propagandinės sistemos poziciją. Lietuvoje spausdinama, į užsienį siunčiama *Kronika* netrukdamo grįžti, o tai, kad „pažangiausioje“ to meto medijoje buvo einama į tiesioginę konfrontaciją su *Kronikoje* paskelbta informacija, atskleidžia gana dramatišką sovietinės medijos padėtį, kurioje slopinimai techninėmis priemonėmis nesugebėjo įveikti informacijos sklaidos. Didesnei amortizacijai reikėjo sukurti politinį oponentą, kuriuo tapo *Kronikos* sąveika su užsienio radijo stotimis.

Algimanto Stuinio vedami „Argumentai“ (1974–1988) tapo viena iš esminių priemonių kovai su religiniais „prietarais ir atgyvenomis“, žymėję pasikeitusią retoriką ir religijos traktavimą kaip aiškiai priešišką politinį vienetą. Ėjimas į tiesioginę konfrontaciją su, kaip teigiama laidos tekstuose, „Vatikano radijo paskelbta informacija“, signalizavo ir desperatišką siekį perimti į savo rankas informacijos sklaidą ir manipuliaciją ja.

⁶⁵ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 247.

Abejotina ir šių programų sėkmė sekularizacijos procesui. Bandytas pasitelkti pažangiausią to meto priemonę ateizmo sklaidai buvo nepavykęs, ką liudija aštunto dešimtmečio pabaigoje atliktos apklausos, kuriose tarp politinio turinio laidų „Argumentai“ užėmė vieną paskutiniųjų reitingo vietų (27–28 tarp 34 reitinguotų programų). Griežto ideologinio krūvio laidos nesugebėjo pritraukti didelės auditorijos, o tai galėjo turėti įtakos ir pačių televizijos vadovų požiūriui, kuris reikšdavo šių programų perstūmimą į mažesnio žiūrimumo laiką. Skeptiškas požiūris į šias programas užfiksuotas ir atsiminimuose, kurie, nors ir nevienalaikiai, šiek tiek leidžia užčiuopti tuometinės televizijos vystymosi tendencijas – ideologinės paskaitos neturėtų užgožti populiarių televizijos transliuojamų laidų. Tačiau greta to reikia paminėti ir tai, kad televizija atspindėjo sovietmečio propagandos ir kultūros dinamiką – kovą prieš užsienio informacijos įtaką šalyje, kurias bandyta atlaikyti pasitelkiant populiariomis laikomas priemones.

AN ALTAR IN THE SHADOW OF THE SCREEN:
THE BATTLE AGAINST RELIGION ON THE SOVIET-ERA
LITHUANIAN TELEVISION (1957–1988)

Summary

The article explores atheistic campaigns that used to be run on television from the beginning of television in 1957 in occupied Lithuania. With references to archival documents and various historiography, this article researches the way the narratives had been changing and the agents influencing the shifts in on-screen rhetoric. The directives of the Communist party and their impact on the changing content are the basis of these shifts. The running of atheistic campaigns is divided into two different chronological periods determined by the objective circumstances of the period. The first period includes the rather sporadic introduction of atheistic narratives in the period of 1957–1972, when atheistic campaigns were shaped mostly by the Communist party and its resolutions. During this period, atheism was treated as an ideological opposition to religion. The second period, covering 1973 to 1988, saw a change in the rhetoric, and religion was treated mostly as a political problem and direct opposition to the regime. Archival sources and the material of TV shows allows for a wider reconstruction of the prevailing ideological clichés, topics, and the reasons for them. This research reveals the conflict with underground publications of *The Chronicle of the Catholic Church* and, at the same time, the information on matters of faith in occupied Lithuania that used to be aired by foreign radio stations.